

УДК 811.112.2'373.7

Потенко Л. О.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОТИВНОСТІ НІМЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ДЕРИВАТИВ

У статті розглянуто методологічні підходи до вивчення емотивної семантики німецьких твірних і похідних фразеологічних одиниць. У запропонованій науковій праці визначаються лінгвістичні методи і прийоми аналізу репрезентації емоцій у фразеологічних дериватах німецької мови.

Ключові слова: методологія, лінгвістичний метод, твірні та похідні фразеологізми.

Потенко Л. О. Методология исследования эмотивности немецких фразеологических дериватов. – Стаття.

В статье рассмотрены методологические подходы к изучению эмотивной семантики немецких производящих и производных фразеологических единиц. В предлагаемой научной работе определяются лингвистические методы и приемы анализа репрезентации эмоций во фразеологических дериватах немецкого языка.

Ключевые слова: методология, лингвистический метод, образующие и производные фразеологизмы.

Potenko L. O. Research methodology of the emotivity of German phraseological derivatives. – Article.

Methodological approaches to the study of emotional semantics of German formative and derivative phraseological units have been studied in the article. Linguistic methods and techniques of the analysis of representation of emotions in German phraseological derivatives are determined in the proposed work.

Key words: methodology, linguistic method, formative and derivative phraseological units.

Ґрунтовне наукове дослідження спирається на концептуальні засади, підходи, методологію і визначається методологічною культурою дослідника, яка базується на певних методологічних знаннях. Оскільки методика наукової роботи суттєво впливає на її ефективність, вона повинна бути продуктивною, надійною, простою, зрозумілою і практичною. Актуальність цієї наукової розвідки зумовлена невідомим зростанням ролі методології при вирішенні проблем розширення спеціалізованого знання. Успішність наукової діяльності неможлива без знання її методології, теорії, технології, методів та організації [5, 3].

Мета статті полягає у встановленні методологічних підходів до вивчення фразеологічних одиниць (далі – ФО) емотивної семантики та визначенні певних методів і прийомів з метою аналізу засобів репрезентації емоцій у фразеологічних дериватах німецької мови.

На сучасному етапі наукових пошуків проблемам методології, вивченню різних методів дослідження присвячені праці багатьох учених: А. Баскаков, Богдан, Т. Горбаченко, Б. Головіна, П. Дудик, В. Захожай, Я. Єрмоленко, В. Ковальчук, А. Конверський, М. Кочерган, О. Крушельницька, Н. Кушнарєнко, В. Лубський, Л. Моїсєєв, О. Пешковський, А. Пушкарь, І. П'ятницька-Позднякова, О. Селіванова, Д. Стеченко та ін.

Питання методології виявляється досить складним, оскільки саме це поняття тлумачиться по-різному. Багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію й методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як систему наукових принципів, на основі яких базується наукова розвідка і здійснюється вибір певних пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Під методикою розуміють сукупність прийомів дослідження,

включаючи техніку й різноманітні операції з фактичним матеріалом.

У наукових працях неодноразово вказувалось на відсутність у сучасному мовознавстві однозначного і чіткого трактування термінів «метод», «прийом», «методика». Зокрема, М. Кочерган констатує, що термін «метод» «використовують у загальнонауковому, філософському значенні, у спеціально науковому, тобто такому, яке стосується окремої галузі науки і, врешті-решт, у значенні, яке збігається зі значенням терміна *методика*» [6, 207]. Причину цього О. Селіванова вбачає в ототожненні пізнавального та процедурного компонентів лінгвометодології. Саме в диференціації методів на загальні та спеціальні виникає суперечність, «адже не можна розділити явища різного порядку та статусу, оскільки загальні методи є епістемологічною площиною дослідження, а спеціальні методи лежать в інструментальній площині аналізу об'єкта» [9, 180].

Будь-який науковий метод становить систематичну процедуру, складену з послідовності конкретних дій та операцій, знання яких і утворює те, що називають методологією певного наукового пізнання. Метод тлумачиться як певний підхід до явища, що вивчається, певний комплекс положень, наукових та суто технічних прийомів, застосування котрих дає можливість вивчити це явище. Це також набір прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вивченню конкретного завдання.

Метод (від грецької *metodos*) у широкому розумінні слова – «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач [5, 24]. Англійський філософ Ф. Бекон, досліджуючи роль методу, порівнював його з ліхтарем, який освітлює

шлях ученому, оскільки навіть кульгавий, який йде з ліхтарем по дорозі, випередить того, хто біжить у п'їтьмі. «Метод – це шлях, який прокладають до істини, а методика – інструменти, потрібні для розчищення цього шляху» [3]. У структурі методу можна виділити два основні компоненти: «теоретичне обґрунтування певного підходу до аналізу мовних і мовленнєвих фактів» і «методику дослідження, що з нього випливає» [4, 245].

Термін «лінгвістичні методи» означає шлях пізнання і витлумачення мовних явищ, що втілюються в певну систему логічних, послідовних дій мовознавця для збору, обробки й узагальнення фактів лінгвістичного дослідження. *Методи лінгвістичного аналізу* – це сукупність різних прийомів аналізу мовного матеріалу, за допомогою яких формуються знання про закономірності функціонування мови; способи теоретичного освоєння, спостереженого і виявленого в процесі дослідження.

Запропонована наукова розвідка ґрунтується на вивченні історичного досвіду, визначенні етапів розвитку загальних процесів фразотворення, фразеологічної деривації й лінгвістики емоцій (емоціології). Матеріалом для цієї роботи слугував корпус із прикладів фразеологічних дериватів, одержаний методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел (одномовних і двомовних фразеологічних словників, етимологічних і тлумачних словників німецької мови, онлайн-електронних німецьких словників).

Для вивчення емотивного потенціалу фразеологічних дериватів послуговуємось *принципом антропоцентризму*. «ФО – одиниці подвійного антропоцентризму, оскільки ці знаки вторинної номінації двічі використовують антропоцентричність як стратегію найменування [1]. Згідно з принципом антропоцентризму, головним фактором, що регламентує розвиток і функціонування фразеологічного фонду будь-якої мови, а також характер його одиниць, є людський фактор у мові. Людина, точніше її мова, стає точкою відліку в аналізі емотивного аспекту структурно-семантичних змін і функціональних особливостей німецьких фразеологічних дериватів.

Методи, що розробляються у фразеології, відрізняються різноманітністю. У структурно-семантичному описі переважає системно-класифікаційний метод; при орієнтації на слово переважає дослідження фразотвірних властивостей слів-компонентів і динамічний підхід до опису структурної організації фразеологізмів. Розробляються методи класифікаційного опису ФО, що використовують зіставлення елементів структури фразеологізму з вільним словосполученням, а також прийоми дистрибутивного аналізу – опис відношень між елементами структури фразеологізмів і особливостей їх зовнішнього оточення.

Аналіз твірних фразеологізмів і ФО-дериватів (похідних фразеологізмів) здійснюється за допомогою методів, які є традиційними для лінгвістичного дослідження. Зазвичай прийоми, які дослідники використовують у своїх працях, залежать від певного методу і базуються переважно на процедурах фіксації й зіставлення мовних явищ, встановлення в них спільного й відмінного, виділенні їх складових частин тощо. Схиляємось до думки, що у лінгвістиці не може бути одного універсального методу для аналізу мови. Саме тому для вивчення окремих мовних явищ використовуємо різні методи лінгвістичного аналізу.

Розмежуємо *первинні методи*, що використовуються з метою збору інформації, вивчення джерел, спостереження тощо, і *вторинні методи*, які застосовуються з метою обробки й аналізу отриманих даних – кількісний та якісний аналіз даних, їх систематизація.

До первинних методів дослідження належить *метод лінгвістичного опису й спостереження*, суть якого полягає в інвентаризації та систематизації, класифікації й інтерпретації явищ і фактів. У процесі інвентаризації корпусу фразеологізмів послуговуємось *маркерами* (стилістичними позначками), які допомагають виявити емотивний компонент у складі ФО сучасної німецької мови: *umgangsprachlich; salopp; neutral; gehoben/dichterisch; vulgär/derb* тощо. Емотивна семантика може визначатись у словниках також такими ремарками: *familiär/vertraulich* (фамільярний); *zärtlich/scherzhaft* (пестливий/жартівливий); *ironisch/spöttisch/humorvoll* (іронічний/насмішливий); *verhüllend/euphemistisch* (евфемістичний); *schimpflich* (лайливий). Словникові позначки *verächtlich/verwerflich* (презирливий/ганебний, осудний); *geringschätzig/abwertend* (зневажливий); *billigend/missbilligend* (схвальний/несхвальний); *emotional negativ/positiv* (емоційно негативний/емоційно позитивний); *verschlechternd/abschätzig* (принизливий) слугують для з'ясування змісту емотивності – позитивного чи негативного почуття (на зразок презирства, зневажливості, принизливості), схвалення або несхвалення тощо, яке зазнає суб'єкт по відношенню до того, що позначене.

Окрім зазначених маркерів критеріями інвентаризації корпусу ФО виступають модальні (емотивні) частки (*doch, schon, ja, bloß, nur, wohl, mal, auch, etwa, eben, halt, denn, aber*), які надають фразеологізмам (переважно вигуківим) додаткового модального значення сумніву, здивування, розчарування тощо. Вони передають найтонші смислові відтінки і насичують мовлення емоціями. Наприклад, *Aber, aber!* – вираження здивування, застереження; *Da soll doch der Donner drein schlagen!* – вираження невдоволення; *Wie finde ich denn das?* – вираз здивування, обурення.

Окрім загальнонаукових методів аналізу фактичного матеріалу в науковій праці виділяємо також спеціальні методи лінгвістичного пошуку, які зорієнтовані на складніші завдання і використовуються для відстеження фразеологізмів у мові й у мовленні. Зважаючи на багатогранність фразеології, жоден окремих метод не може претендувати на домінуюче положення.

Методи дослідження фразеологізмів стосуються насамперед засобів їх вичленування, встановлення їх характеристик, властивостей і диференційних ознак. Зокрема, порівняльний аналіз лексикографічних і фразеографічних джерел дав змогу зіпставити лексикографічні експлікації значень твірних і похідних фразеологізмів у словниках, виданих у різні періоди, з метою верифікації їхньої емотивної семантики і з метою підтвердження гіпотези про структурні й семантичні видозміни твірних фразеологічних одиниць. Для прикладу наведемо фразеологізм *j-n auf die Matte legen*, який увійшов в обіг у XIX ст. зі значенням 1) *jmdn. besiegen*; 2) *jmdn. übervorteilen* [15, 314]. На початку XX ст. з'явилося інше значення цього виразу «*mit j-m geschlechtlich verkehren*» [16, 525]. У похідній ФО, на відміну від твірної одиниці, реалізується сема негативної емотивної оцінки, емотивного тону «осуду», «несхвалення».

Для адекватного аналізу стану фразотворчих процесів застосовуємо діахронно-зіставний метод, який проводиться шляхом порівняння фразеологічного матеріалу різних синхронних зрізів. Зіставлення зрізів дає змогу визначити зміни, що відбуваються в системі, і встановити діахронічні відношення (відношення історичної тотожності, генетичної тотожності, переосмислення й структурної тотожності та їхнього взаємозв'язку). При порівнянні ФО в межах деривативної пари інвентаризація досліджуваних одиниць супроводжувалась в окремих випадках складанням лінгвокраїнознавчих коментарів. Такий підхід уможливив відстеження емотивних властивостей ФО-дериватів у синхронному розрізі з урахуванням діахронії.

Прикладом може слугувати похідна ФО *in Buxtehude* – (ugs.) «*irgendwo in, aus einem kleinen, unbedeutenden, abgelegenen Ort*» [14, 296]. Твірний фразеологізм *wie in Buxtehude, wo die Hunde mit dem Schwanz bellen* – «*ein entlegener/rückständiger Ort*» [12] має давнє походження. За темнення вихідного образу ФО зумовило її народноетимологічне переосмислення. Погане знання жителями містечка Букстехуде голандської мови призвело до того, що підрядне речення *wo die Hunde mit dem Schwanz bellen* перекладається буквально «де собаки гавкають хвостом». Цей сталий вираз виник через нерозуміння голанд. *Hunte* («дзвін») замість *Hund* («собака»), а також дієслова *bellen*, яке по-голандськи означає «дзвонити»,

а по-німецьки – «гавкати»; затерта руками церковних дзвонарів мотузка дійсно схожа була на собачий хвіст (*Schwanz*). У результаті скорочення ФО вихідне поняття доповнилось новими диференційними семами («щось невідоме, далеке від цивілізації місце»), які підсилюють образність та інтенсифікують емотивність новоствореного фразеологізму.

Метод етимологічного аналізу (прийом наукового етимологізування слов'янських фразеологізмів В.М. Мокієнка), який базується на методі структурно-семантичного моделювання, полягає у «поседнанні літературного звороту з його численними варіантами в слов'янських діалектах і мовах» [8, 5].

Завдяки методу етимологічного аналізу здійснюється відновлення первинного образу внутрішньої форми фразеологізму, який провокує ту чи іншу емотивність сталого виразу, історичної мотивації семантики досліджуваних ФО.

Для прикладу наведемо фразеологічну одиницю *Butter auf dem Kopf haben* – (südd., österr. ugs.) *ein schlechtes Gewissen haben* [14, 296], тобто «мати неспокійну совість» або «підмочену репутацію» [11, Т. 1, 132]. Звертаючись для роз'яснення семантики цієї ФО до німецьких словників, з'ясуємо, що вона виникла шляхом вичленування з прислів'я *wer Butter auf dem Kopf hat, soll nicht in die Sonne gehen*. Буквальне прочитання фразеологізму *Butter auf dem Kopf haben* – «мати масло на голові» нагадує про звичай жінок у багатьох народів носити на голові кошик з товаром, фруктами або овочами. Якщо будь-хто покладе у кошик масло і вийде з ним у спекотний день, того чекає розчарування у вигляді рідкого масла, яке могло забруднити людину. Поступово в німецькій мові цей фразеологізм отримав логічну за своєю природою мотивацію, тобто став інтерпретуватись як ознака «підмоченої репутації». Залучення фонових знань вносить у семантику ПФО додаткові смисли, які виражені диференційними семами: «неможливість приховати провину», «настанову не дорікати іншим через помилки, яких мовець припустився сам» та емосемою «несхвалення».

Застосування методу структурно-семантичного моделювання дозволяє виокремити в роботі основні прийоми структурно-семантичних змін ФО якісного (субституція) та кількісного (перерозподіл, контамінація, звуження, розширення кількісного складу ФО) порядку. Механізми структурних і семантичних видозмін ФО, у ході яких відбувається модифікація складників емотивного компонента значення цих одиниць, відносимо до основних механізмів фразеологічної деривації. Дослідження структурно-семантичних моделей дає уявлення про типові шляхи поповнення фразеологічного складу, про закономірності фразеологічної номінації [10, 43].

Використання *методу фразеологічного аналізу*, який існує у двох різновидах: як *метод фразеологічної ідентифікації* і як *метод фразеологічного опису* – зумовлено вивченням системних зв'язків ФО, явища фразеологічної деривації. *Метод фразеологічної ідентифікації*, розроблений О.В. Куніним, був уперше запропонований у 1964 р. Він служить для виявлення фразеологічності того чи іншого сполучення слів та приналежності його до ідіомів. Цей метод базується на різних типах фразеологічних значень, співвідношенні елементів до всієї структури, а також допомагає виділити фразеологічні одиниці серед складних слів та словосполучень.

ФО досліджуємо з позиції єдності форми і змісту з обов'язковим урахуванням смислу мовних знаків, на основі чого проводиться розмежування сталих словосполучень нефразеологічного характеру від усталених словосполучень – ФО. *Метод фразеологічного аналізу* був використаний у роботі для відмежування ПФО від їх твірних основ; узуальних фразеологічних одиниць, цитат, крилатих висловів, біблеїзмів тощо від індивідуально-авторських зворотів, okazіональних фразеологізмів. Наприклад, похідний фразеологізм *seine Rappenheimer kennen* «добре знати, з ким мати справу» за свідченням збірника Бюхмана [13] та ін. започаткована в цитаті з твору Ф. Шіллера «Смерть Валленштайна» (17, 71): «*Daran erkenn*

ich meine Rappenheimer» – «тут пізнаю своїх я паппенгеймців» (паппенгеймці – полк у війську Валленштайна, сформований з жителів Паппенгайма) [11, Т. 2, 95]. При подальшому семантичному зрушенні цитата, відірвавшись від авторського контексту, шляхом граматичної трансформації її елементів «*erkenn*» – «*kenne*», втратила додаткові відтінки значення (емотивне забарвлення). Сьогодні цей вираз вживається з переосмисленим узагальнено-образним характером значення: *ich kenne meine Rappenheimer* – «Я добре знаю, з ким маю справу».

Згаданий метод поєднується з *аналізом словникових дефініцій*, що дозволяє визначити семну структуру, емотивний характер ФО, виявити змістовний мінімум досліджуваних фразеологізмів, створює базу для подальшого вивчення значення як твірної, так і похідної фразеологічної одиниці.

Висновки. Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої дослідницької проблеми спричиняють необхідність її вивчення в системі координат, що задається різними рівнями методології науки. Науковий підхід до вивчення методології як теорії науково-пізнавальної діяльності скеровує вчених на пошук і розробку методів наукового пізнання. Лінгвістичні методи дослідження фразеологізмів стосуються насамперед засобів їх вицленування, встановлення характеристик, властивостей і диференційних ознак.

Література

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології / М.Ф. Алефіренко. – Х. : Вища школа, 1987. – 133 с.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1963. – 208 с.
3. Головин Б.Н. Введение в языкознание : [учеб. пособие для студентов филологических спец. педвузов] / Б.Н. Головин – 5-е изд. – М. : Высшая школа, 2005. – 231 с.
4. Иванова Л.П. Общее языкознание. Курс лекций : [науч. пособие] / Л.П. Иванова. – К. : Освіта України, 2010. – 432 с.
5. Конверський А.Є. Основи методології та організації наукових досліджень : [навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів] / за ред. А.Є. Конверського. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://p-for.com/book_99.html.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство : [підручник] / М.П. Кочерган. – К. : Видав. центр «Академія», 1999. – 288 с.
7. Методи лінгвістичних досліджень [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://knowledge.allbest.ru/languages/2c0a65625b3ac68a5c53b88521216c27_0.html.
8. Мокиєнко В.М. Славянська фразеологія : [учеб. пособ. для вузов по спец. «Русский язык и литература»] / В.М. Мокиєнко. – 2-е изд. – М., 1989. – 287 с.
9. Селіванова О.О. Проблеми класифікації методів лінгвістики / О.О. Селіванова // Методи лінгвістичних досліджень : матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – С. 180–186.
10. Школярєнко В.І. Динаміка розвитку фразеологічної системи німецької мови XIX–XX ст. : [монографія] / В.І. Школярєнко. – Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2003. – 324 с.
11. Німецько-український фразеологічний словник / уклад. В.І. Гаврись, О.П. Пророченко. – Т. 1. – К. : Радянська школа, 1981. – 416 с. – Т. 2. – К. : Радянська школа, 1981 – 382 с.
12. Електронний німецький фразеологічний словник онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://redensarten-index.de/suche.php>.
13. Büchmann, G. Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes. – Berlin : Verlag der Haude & Spenerischen Buchhandlung, 1929. – 378 s.
14. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / hrsg. und bearb. / vom Wissenschaftlichen Rat und Mitarbeitern der Dudenredaktion. – Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverl., 2002. – 1816 s.
15. Friedrich W. Moderne deutsche Idiomatik / W. Friedrich. – München : Max Hueber Verlag, (1966). 2. Auflage, 1973. – S. 565.
16. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache / H. Küpper. – 1. Aufl., 4. Nachdr. – Stuttgart : Klett für Wissen und Bildung GmbH, 1990. – S. 959.

Джерела ілюстративного матеріалу

17. Schiller F. Wallenstein : Ein dramatisches Gedicht. Band II : Wallensteins / F. Schiller [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.searchengine.org.uk/ebooks/06/63.pdf>.